

DE OUDE ORDE IS NIET VERSLAGEN

Tijdens een openbare 'summit' in New York, begin mei, liet een keur van Amerikaanse deskundigen en commentatoren zijn licht schijnen over de toestand van het land en de wereld. De experts verkeren nog altijd in verwarring over de oorzaken en de aard van de crisis, zo bleek. Zij betwijfelen dat Barack Obama een ideologische omslag teweeg kan brengen, zoals veel progressieven hopen. De nieuwe president moet zijn plannen uitvoeren met een ambtelijk apparaat dat na drie decennia 'terugtrekkende overheid' ernstig is verzwakt. En intussen verzamelen de krachten der restauratie zich alweer. Onderzoeksjournaliste Naomi Klein en armoede-econoom Jeffrey Sachs zien het met lede ogen aan: "we really, really need change, Mr. President".

Door Marcel Metze, © 2009

'Een serieuze reactie op serieuze tijden'. Zo had het weekblad *The New Yorker*, de organisator, de conferentie aangekondigd. Het Skirball Center aan Washington Square Park, op Manhattan, is geen verkeerde ambiance voor ernstig openbaar denkwerk. Dit moderne theater met 860 zitplaatsen maakt deel uit van het gebouwencomplex van *New York University*, in het hartje van het intellectuele, artistieke *Greenwich Village*. De grote, actuele vragen voelen zich hier duidelijk thuis - wat te denken van de bankencrisis, hoe staan de Amerikaanse en de wereldeconomie er op een derde van 2009 voor, welke initiatieven op het gebied van economie, milieu, gezondheidszorg en de internationale politiek heeft Barack Obama in zijn eerste honderd dagen in gang gezet, hoe is zijn kans van slagen, met welke krachten en tegenkrachten krijgt hij in *The Next 100 Days* (het motto van de conferentie) te maken? *The New Yorker* had een boeiend gezelschap bijeengebracht voor een dag vol interviews en discussies, strak geregisseerd en geleid door eigen *staff writers* en medewerkers. De econoom Jeffrey Sachs was er (speciaal adviseur van secretaris-generaal Ban Ki-Moon van de VN), zijn collega Robert Shiller (een hoogleraar aan Yale, die al in 2005 waarschuwde voor een naderende financiële crisis), Howard Dean (tussen 2005 en 2009 voorzitter van de Democratische Partij), de politicoloog en militaire strateeg David Kilcullen (voormalig antiterrorisme adviseur van generaal David Petraeus, de Amerikaanse opperbevelhebber in Irak), de onderzoeksjournalisten Naomi Klein (auteur van *The Shock Doctrine*, een boek over de economische schoktherapieën die de afgelopen decennia in veel landen zijn toegepast) en Seymour Hersh (die onder meer de martelingen door Amerikaanse militairen in de Abu Ghraib gevangenis in Irak heeft onthuld), en nog veertien andere intellectuelen en opinieleiders.

De zelfoverschatting der bankiers

The New Yorker wilde van deze gelegenheidsdenktank vooral 'grote ideeën en nieuw denken' horen, en misschien nieuw optimisme aanboren. Maar daarvoor bleek de crisis te vers. Intellectueel Amerika verkeert nog altijd in shock en verwarring over de enorme snelheid waarmee de crisis zich heeft geopenbaard en ontwikkeld. Woede en verbazing bemoeilijken het nuchtere oordeel. De analyse van de oorzaken is maar net begonnen. De hoop op snel herstel strijdt met de vrees voor structurele, langdurige verzwakking.

De toon werd gezet door Malcolm Gladwell, een senior *staff writer* van het weekblad. "De oorzaak van de bankencrisis ligt niet in het toezicht, de regelgeving of in gebrek aan competentie der bankiers," zei deze in zijn openingstoespraak. "De oorzaak is van psychologische aard". Gladwell verwees naar het zojuist verschenen boek *House of Cards* over de ondergang van de zakenbank *Bear Sterns*, in het voorjaar van 2008, de gebeurtenis die de bankencrisis ontketende, en hij liet aan de hand van een paar uitvoerige citaten zien hoe de CEO Jimmy Cayne, een selfmade miljardair, zelfs na zijn val nog meende het gelijk volledig aan zijn zijde te hebben. Cayne en velen van zijn collega-bankiers waren ten prooi gevallen aan 'overconfidence' (overmoed), meent Gladwell, en aan 'miscalibration' - een van oorsprong technische term (verkeerd iken) die verwijst naar het verkeerd inschatten van de eigen kennis of kwaliteiten. Zijn keuze van deze termen was ongetwijfeld geen toeval. De afgelopen twee decennia is veel psychologisch onderzoek gedaan rond deze beide verschijnselen, met name ook bij beurshandelaren en managers. Steeds weer blijkt dat de succesvolle carrièremakers onder hen zich kenmerken door groot zelfvertrouwen en de neiging risico's te nemen - of zoals Gladwell het zei: "zij zijn de beste bluffers" - maar ook dat zij vaker hun prestaties en oordeelsvermogen overschatten naarmate zij hoger klimmen, meer ervaring krijgen en ouder worden.

In dat laatste zit de kneep van de huidige crisis, meent Gladwell. De afgelopen decennia is de financiële wereld een schouwtoneel geworden van zelfoverschatting. "Bluffen is een goede overlevingstactiek op individueel niveau. Maar op collectief niveau is het rampzalig. Als iedereen het gaat doen, heb je een probleem." Want al bluffend hebben de bankiers, de effectenbeurzen en de internationale financiële wereld een grote - veel te grote - invloed gekregen op de reële economieën, vervolgde hij. Zij hebben niet alleen de eigen branche besmet met overmoed maar ook het overige grote internationale bedrijfsleven. Dat heeft in de VS en in veel andere westerse landen geleid tot steeds complexere en riskantere financieringsstructuren, die meer en meer rustten op tot aandelenpakketten 'verpakte' schulden en op roze gekleurde toekomstverwachtingen - met de inmiddels bekende gevolgen.

Het echte hoofdthema: het falen van het neoliberalisme

Met deze analyse lag in feite het hoofdthema op tafel, dat van de collectieve illusies die aan de crisis ten grondslag liggen, of neutraler geformuleerd, de dominante ideologie. Want in het najaar van 2008 is niet alleen de bankensector ingestort, maar ook - althans zo willen sommigen graag geloven - het kaartenhuis van het neoliberalisme. Dat er schade aan dat huis is aangericht, staat vast. Het rustte op motto's als 'vrije markt', 'terugtrekkende overheid' en 'grenzeloze economische groei'. De laatste jaren is het vooral overeind gehouden door inzet van de nogal vluchtige cementmix van overoptimisme en zelfoverschatting waar Malcolm Gladwell het over had. Het neoliberaal kapitalistische bouwwerk is begonnen als een Amerikaanse vinding, maar uitgedijd tot een wereldomspannend politiek-economisch samenwerkingsproject van drie, elkaar ophitsende partijen, met de westerse landen als gretige consumenten, Azië als toeleverancier en China en de olielanden als kredietverstrekkers. De afgelopen decennia zijn regelmatig economen opgestaan die waarschuwden voor structurele onevenwichtigheden en de onvermijdelijkheid van instorting. Her en der signaleerden analisten en commentatoren dat het internationale bankwezen - een van de belangrijkste motoren

achter de neoliberale uitdijning - zich met al zijn onderling verhandelde financiële 'derivaten' in steeds ongrijpbaarder risico's begaf, en daarmee ook de reële economieën bedreigde. Maar zelfs een reeks waarschuwendes implosies van onderdelen van het huis – de 'winstloze' Internethype (2000-2001), de financiële luchtkastelen Enron en Worldcom (2002), het vooral op schulden gebouwde Ahold concern (2003), enzovoort, enzovoort – mocht niet baten. De hoofdstroom der economen, topmanagers, politici en analisten hield vast aan het geloof in de krachten van de vrije markt, de effectenbeurzen en de eindeloze vooruitgang.

Tijdens de *summit* van *The New Yorker* waagden de daar aanwezige economen en financiële deskundigen zich niet aan diepgaande beschouwing van het neoliberalisme of van de rol die de wetenschap bij de ontwikkeling en uitwerking van deze economische ideologie heeft gespeeld. De onderliggende mens- en maatschappijbeelden lieten zij onbesproken. Zij bleven op het terrein van de actualiteit en bespraken achtereenvolgens dat dankzij het grootschalig overheidsingrijpen de angst voor complete financiële chaos is geluwd (voormalig Lazard Frères bankier Joshua Steiner), dat niettemin nog overal gevaren loeren van stagnatie en verdere verslechtering (economisch commentator en columnist Robert Kuttner), dat de banken nog veel slechte leningen moeten wegwerken (dat varkentje kost nog wel meer dan een jaar en anderhalf biljoen dollar, meldde Het Financieele Dagblad op 11 mei), dat de financiële reddingsacties der overheden en staatsbanken een enorme hypotheek op de toekomst leggen (Douglas Holtz, voormalig economisch adviseur van George Bush en John McCain), en dat de reactiesnelheid van de toezichhoudende autoriteiten altijd laag is geweest en dat ook nu lijkt – maar dat het toezicht na elke crisis toch weer een beetje beter wordt (Robert Shiller).

De enige die wel de ideologische diepte in ging, was de 39-jarige journaliste Naomi Klein. In haar boek *The Shock Doctrine*, dat verscheen in 2007, kort voor de crisis, getuigt zij ronduit van haar afkeer van het neoliberale kapitalisme. Ze laat zien hoe de praktische invoering ervan in veel landen gepaard is gegaan met economische 'schoktherapie', geweld, dictatuur en uitschakeling van democratische instituties. Ze beschrijft hoe de neoliberale *godfather*, de monetair econoom Milton Friedman van de *Chicago School of Economics*, zijn theorie annex ideologie – met als kern: zo veel mogelijk vrije markt en zo min mogelijk overheid en regulering – in de jaren vijftig ontwikkelde, maar hoe hij en zijn volgelingen pas in 1973 een eerste praktische proeftuin vonden, en wel in Chili, na de militaire coup. In de jaren daarna verspreidde de neoliberale ideologie zich over zuidelijk Zuid-Amerika en begin jaren tachtig bereikte zij de VS en Europa, waar zij fervente aanhangers vond in president Ronald Reagan en premier Margaret Thatcher. In de jaren tachtig en negentig kreeg zij voet aan de grond in grote delen van West-Europa, na de val van het IJzeren Gordijn ook in Oost-Europa en Rusland, en in Azië, inclusief het China van Deng Xiaoping. Dat gebeurde soms in gematigde vorm (zoals in Nederland onder Ruud Lubbers), soms in radicale vorm (zoals in Polen en Rusland). Kleine 'ontwikkelingslanden' kregen het neoliberale model veelal opgelegd door het Internationale Monetair Fonds, dat aan zijn financiële steun stevast de eis verbond van afschaffing van prijscontroles, inperking van de overheidsuitgaven en het ambtelijk apparaat, en het openen van de grenzen voor buitenlands kapitaal. Het IMF wist zich gesteund door de Wereldbank en de Amerikaanse regering, een combine die dit offensieve beleid de bijnaam 'The Washington Consensus' bezorgde. Vooral na de ondergang van Sovjet-Unie, en de nederlaag van de communistische ideologie kreeg het neoliberale kapitalisme vrij baan, zo stelt Klein – een constatering die deze auteur in eigen onderzoek voor West-Europa zeker kan bevestigen.

Naomi Klein is onverhuld sociaaldemocratisch, wordt omarmd door de zogenoemde 'antiglobalisten' en is in rechtse en liberale kring controversieel. Ook als men haar politieke visie ervan af pelt, blijft *The Shock Doctrine* echter een boek dat steunt op uitvoerig journalistiek en historisch onderzoek, en dat een aantal wijdverbreide ideeën onderuit haalt. Klein logenstrafte de algemene westerse opvatting dat democratische vrijheden en economische vrijheid hand in hand gaan, en overtuigt de lezer – met veel bewijsmateriaal - eerder van het tegendeel. Zij bouwt een dwingende case dat het

neoliberale kapitalisme (dat hier in Europa ook wel bekend is geraakt als het ‘Angelsaksische Model’) vrijwel steeds heeft geleid tot grotere ongelijkheid in de verdeling van welvaart en inkomen. En *last but not least* illustreert zij uitvoerig hoe het neoliberale streven naar een ‘terugtrekkende overheid’ soms tot zodanig extreme uitbesteding van overheidstaken heeft geleid, dat nauwelijks nog een volwaardig ambtelijk apparaat resteert – met onder meer een sterk verzwakt toezicht op de overheidsuitgaven als een van de gevolgen. Kampioen uitbesteder is de Amerikaanse overheid. Na de aanslagen op de *Twin Towers* van 11 september 2001 heeft de regering Bush enorme bedragen in de nationale veiligheid gepompt. Dat geld ging vooral naar de particuliere beveiligingsindustrie. De daaropvolgende oorlog tegen Irak werd in belangrijke mate ‘geprivatiseerd’ door inschakeling van huurlingen en uitbesteding van grote delen van de logistiek, de huisvesting van de troepen en het onderhoud en beheer van het militaire materieel. Het tijdelijke Amerikaanse bestuur schakelde voor het herstel van de zwaar beschadigde infrastructuur geen Irakese bedrijven in maar vooral Amerikaanse concerns, die exorbitante prijzen vroegen (en kregen), om vervolgens allerlei subcontractors in te huren voor het uitvoerende werk. In dit proces zijn miljarden dollars over de balk gesmeten en zelfs onverklaarbaar verdwenen.

Obama's eerste honderd dagen

Is de huidige crisis inderdaad te zien als een implosie van het neoliberalisme zelf, als het einde van het Angelsaksische kapitalisme? Degenen die dit hopen zien een historische parallel met de jaren dertig. In het diepste van de Grote Depressie trad toen in de VS een sociaaldemocratische regering aan, onder Franklin Delano Roosevelt (1933-1945), die leunend op adviezen van de Britse econoom John Maynard Keynes via grootschalige investeringen en overheidsuitgaven de ingestorte economie weer op gang bracht. Roosevelt's verkiezing markeerde het begin van bijna een halve eeuw ‘Keynesiaanse’ economische politiek. Zelfs de Republikein Richard Nixon was voorstander van actieve overheidsbeleid, inclusief prijsregulering, en zag zichzelf in economisch opzicht als ‘Keynesiaan’. Milton Friedman vond Nixon (1969-1974) dan ook ‘de meest socialistische president’ die de VS ooit hadden gekend. Pas met het aantreden van Ronald Reagan (1981-1989) begon de definitieve doorbraak van het neoliberale kapitalisme in de VS, dat vervolgens drie decennia lang de ideologische alleenheerser was. Barack Obama plaatst zichzelf in veel opzichten in de voetsporen van Franklin D. Roosevelt. De jonge, halfzwarte president won de verkiezingen zoals bekend op een boodschap van ‘hoop’ en ‘verandering’. Hij gelooft net als Roosevelt in actieve stimulering van de economie en ook hij vindt – anders dan de neoliberalen – dat de overheid daarnaast belangrijke taken heeft te verrichten in onderwijs, gezondheidszorg en milieubescherming. In een van zijn toespraken liet hij onomwonden weten dat wat hem betreft ook het IMF en de Wereldbank afscheid moeten nemen van de neoliberale denkmodellen: “*No more Washington Consensus!*”

Om al deze redenen beschouwen veel van Obama's aanhangers, waaronder grote aantallen jongeren, zijn aantreden als het begin van een volgende ideologische kentering of ‘paradigmashift’, en van een fase vol kansen voor idealisten en wereldverbeteraars. De jonge linkse goeroe Naomi Klein toonde zich tijdens de *summit* van *The New Yorker* heel wat minder overtuigd. Ze gelooft wel dat de crisis en de verkiezing van Obama ‘de betovering van Reagonomics’ (een van de bijnamen van het neoliberale kapitalisme) en het anti-overheidsdenken hebben verbroken. “Veel jonge mensen hebben voor het eerst van hun leven het gevoel dat de overheid wel degelijk iets voorstelt,” zei ze, “en dat alleen de markt maar ook de overheid oplossingen te bieden heeft.” Ze uitte echter grote twijfels bij de kans op een werkelijke paradigmashift. Zelf had ze Obama's eerste honderd dagen beleefd als een ‘*hopercoaster*’, een *roller-coaster* (achtbaan) van op en vooral neergaande hoop. De nieuwe president wordt naar haar smaak te veel omringd door onkritische fans en adviseurs uit de oude gevestigde orde. Als voorbeeld van de laatste categorie noemde ze minister van financiën Timothy Geithner, die in een eerder leven voorzitter was van de *Federal Reserve Bank* van New York (een van de

twalf regionale FED's) en als zodanig medeverantwoordelijk voor het falende toezicht op de Amerikaanse banken.

Klein had ook kritiek op Obama's reddingsprogramma. De banken komen er goed af, maar het stimuleringspakket biedt weinig uitzicht op werkelijke economische vernieuwing. Klein zei te vrezen dat de Amerikaanse economie vooral *leaner* en *meaner* uit de crisis zal komen. "Mijn angst is dat we alleen maar aanpassen, en meer zullen gaan lijken op landen als Brazilië of India, met een grote tweedeling tussen arm en rijk. Als de economische vernieuwing mislukt, zullen de lagere klassen het meest te lijden hebben, en zullen grote groepen Amerikanen werkloos zijn en afhankelijk van *food stamps* (voedselbonnen) en andere 'Keynesiaanse' sociale steunmaatregelen."

De tegenkrachten verzamelen zich

De overige sprekers sloten zich aan bij deze scepsis. Er heerste alleen enig optimisme heerste over Obama's kans van slagen bij hervorming van de gezondheidszorg. Op dit moment zijn zesenvertig van de ruim driehonderd miljoen Amerikanen onverzekerd. De president wil daarom zeshonderd miljard dollar steken in uitbreiding van de bestaande publieke ziektekostenverzekeringen (*Medicare* en *Medicaid*). Zo moet een gemengd stelsel ontstaan, dat wel iets weg heeft van het oude Nederlandse systeem met een verplicht ziekenfonds voor lagere inkomens en particuliere verzekeringen voor de midden- en hogere inkomens (het belangrijkste verschil is dat de Amerikanen een vrije keuze tussen de twee verzekeringen zullen houden). Of Obama's milieuplannen serieuze impact zullen krijgen, hangt echter nog volledig in de lucht. De president wil een systeem van CO₂ emissiehandel invoeren en heeft het federale budget voor stimulering van milieutechnologie flink opgevoerd. Maar Mary Anne Hitt, een vertegenwoordigster van de *Sierra Club*, de oudste en grootste milieuorganisatie in de VS, wees erop dat de belangrijke kolenindustrie (rond de helft van de Amerikaanse elektriciteit wordt geproduceerd met kolen) de introductie van CO₂ heffingen niet zonder slag of stoot zal accepteren. "Die industrie geeft dit jaar drie keer zo veel geld aan lobbyactiviteiten uit als vorig jaar."

Ook econoom Jeffrey Sachs liet weten na honderd dagen Obama nog weinig echte '*change*' te kunnen waarnemen. Het probleem is dat Amerika na drie decennia van 'terugtrekkende' en uitbestedende overheid "geen vaardigheid meer heeft in het bedenken en realiseren van collectieve oplossingen", zo zei hij. "In de jaren zestig konden we binnen een decennium naar de maan. Nu hebben we in een decennium tijd niet eens één testcentrale kunnen realiseren met CO₂ opslag." Sachs is van oorsprong neoliberal maar is daar goeddeels van teruggekomen en maakt zich nu vooral sterk voor oplossing van de armoede op de wereld. Tot zijn grote teleurstelling heeft Barack Obama nog geen dollar extra middelen aangekondigd voor ontwikkelingshulp. "Het vraagstuk van de armoede in de Derde Wereld wordt door de VS ernstig verwaarloosd," zei hij. "We besteden maar achttien cent per honderd dollar (0,18 procent) van ons bruto nationaal product aan ontwikkelingshulp. Daarvan gaat de helft naar oorlogsgebieden en maar vier cent naar Afrika." Armoedebestrijding, stelde Sachs, is de enige manier om stabiliteit in landen als Afghanistan te bereiken. Met wapengeweld zal dat niet lukken. "Maar intussen heeft het nieuwe Democratische bewind alweer vierenzeventig miljard dollar extra voor defensie gevoteerd, bovenop de zeventien miljard die we er jaarlijks al aan uitgeven." Sachs wendde zich tot de zaal, waar enkele televisiecamera's de discussies registreerden, en zei met grote nadruk: "*we really, really need change, Mr. President.*"

Zo leidde de openbare denkoefening van intellectueel New York geleidelijk tot het beeld van een krachtenveld waarin de neoliberale ideologie nog altijd meetelt, en waarin gevestigde belangen strijden om voortzetting van de bestaande orde (het mag pregnant heten dat sommige Amerikaanse banken alweer denken aan het versneld retourneren van de overheidssteun, met als belangrijk motief dat zij dan de oude bonuscultuur in ere kunnen herstellen, die door Obama c.s. als voorwaarde voor de steun in de ijskast is gezet). De laatste spreker, Seymour Hersh, de *grand old man* van de Amerikaanse

onderzoeksjournalistiek, ging nog een stap verder. Het viel hem op dat voormalig vice-president Dick Cheney, die *in office* altijd een hekel had aan de media, deze thans juist opzoekt. Ter verklaring wees hij op Cheney's goede contacten met de CIA. Deze inlichtingendienst loopt – net als Cheney zelf en voormalig president George Bush – het risico van verdere onthullingen wegens de martelingen van terrorismeverdachten in Irak, op de basis Guantanamo Bay en in geheime CIA gevangenissen. De Amerikaanse senaat is in maart een nader onderzoek naar deze praktijken gestart, met als kernvraag of de CIA wel volgens de richtlijnen van de regering Bush heeft gehandeld. Het onderzoek wordt gesteund door de Democraten én de Republikeinen op voorwaarde dat het niet leidt tot voorbereiding van strafrechtelijke procedures. De kans is echter niet irreëel dat het daar uiteindelijk toch van komt, en het staat vast dat er de combinatie Cheney / Bush / CIA veel aan is gelegen dit te voorkomen. Spanning tussen de CIA en een progressieve president draagt in de VS bijzondere connotaties. De suggestie van mogelijke betrokkenheid van de inlichtingendienst bij de moord op John F. Kennedy (en die op zijn broer Robert en op de zwarte leider Martin Luther King) is nooit helemaal verdwenen. Met zijn observaties over Cheney legde Hersh feitelijk een huiveringwekkend scenario op tafel, waarin de vernieuwingsdrang die Barack Obama thans voor velen symboliseert, niet alleen stuit op de krachten der continuïteit maar uiteindelijk zelfs zou kunnen worden gesmoord in geweld. Hersh sprak deze vrees niet uit. Maar het intellectuele publiek in het Skirball theater aan Washington Square Park werd er stil van.